

Επιθετικότητα

Ι. Καραγιώργου & Σ. Χατζηγεωργιάδου

2^ο Πρότυπο Πειραματικό Νηπιαγωγείο,

ΤΕΠΑΕ, ΑΠΘ

Τι είναι επιθετικότητα;

Επιθετική χαρακτηρίζεται μια πράξη κατά την οποία κάποιος πληγώνει από πρόθεση κάποιον άλλο (Parke & Slaby, 1983). Η επιθετικότητα αποτελεί μια φυσιολογική ενόρμηση, η οποία τροποποιείται μέσω της κοινωνικοποίησης. Παρότι η κατηγοριοποίηση δεν είναι εύκολη, καθώς τα κίνητρα μιας πράξης δεν είναι πάντα απλά και συνειδητά, παρουσιάζονται δύο κυρίως μορφές επιθετικότητας. Η συντελεστική επιθετικότητα που έχει στόχο τη διεκδίκηση κάποιου επιθυμητού πράγματος, για παράδειγμα, κάποιου παιχνιδιού. Η εχθρική επιθετικότητα, η οποία στοχεύει συγκεκριμένα να πληγώσει κάποιο άτομο, είτε για εκδίκηση, είτε για εδραίωση της

κυριαρχίας που μπορεί να επιφέρει μακροπρόθεσμα κάποια οφέλη. Μεταξύ των τριών με έξι ετών εντοπίζονται αλλαγές στην επιθετικότητα των παιδιών (Cole & Cole, 2001):

- Μειώνονται οι σωματικές μάχες για τη διεκδίκηση της κατοχής κάποιου αντικειμένου.
- Αυξάνεται το ποσοστό της λεκτικής επιθετικότητας (απειλές, προσβολές, πειράγματα).
- Εμφανίζεται η εχθρική επιθετικότητα κατά τη διεκδίκηση του επιθυμητού αντικειμένου.

Φαίνεται ότι τα αγόρια είναι πιο επιθετικά από τα κορίτσια σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών συνθηκών (Crick & Grotpeter, 1995). Η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων ξεκινά στη διάρκεια του δεύτερου και τρίτου έτους της ζωής. Η ποιοτική ανάλυση των κοινωνικών συναλλαγών των παιδιών μεταξύ τους έδειξε ότι τα δύο φύλα εκδηλώνουν διαφορετικές μορφές επιθετικής συμπεριφοράς (Crick & Grotpeter, 1995). Γενικά η επιθετικότητα των αγοριών είναι περισσότερο αποδεκτή από αυτή των κοριτσιών και φαίνεται πως σε κάποια κοινωνικά πλαίσια ενθαρρύνεται (Herbert, 1995). Τα κορίτσια εκδηλώνουν συχνότερα τη λεγόμενη "επιθετικότητα των σχέσεων". Είναι δηλαδή πιο πιθανό να πληγώσουν τη φιλική διάθεση του άλλου παιδιού, ή να το αποκλείσουν από την ομάδα. Με το πέρασμα της ηλικίας, αναπτύσσονται περισσότερο οι ικανότητες διαπραγμάτευσης και η επιθετικότητα του παιδιού αλλάζει μορφή. Η κοινωνικοποίηση το ωθεί να μετουσιώσει και να εκτονώσει την επιθετικότητά του, με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους. Τελικά, με τη σχολική ένταξη του παιδιού μέρος της επιθετικότητας του εκτονώνεται με τον ανταγωνισμό στη σχολική επίδοση, ή τον αθλητισμό.

Τι προκαλεί την επιθετικότητα;

Πιθανοί παράγοντες που συμβάλουν στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς:

- Η επιθετικότητα ως ένστικτο, φυσιολογική ενόρμηση. Σύμφωνα με την ψυχοδυναμική θεωρία, η επιθετικότητα αποτελεί φυσιολογική πηγή ψυχικής ενέργειας μαζί με τη σεξουαλικότητα (Κοντοπούλου, 2007). Η επιθετικότητα, λοιπόν, ως ενόρμηση φαίνεται ότι αποτελεί ένα αναπόσπαστο στοιχείο της φυσιολογικής λειτουργίας του ατόμου. Η εκδήλωσή της, βέβαια, διαφέρει ανάλογα με την ηλικία, το πολιτισμικό πλαίσιο, το σχολικό πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά κάθε παιδιού.
- Η επιθετικότητα ως αποτέλεσμα ανταμοιβής ή έλλειψης οριοθέτησης. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ερμηνεία οι άνθρωποι μαθαίνουν να συμπεριφέρονται επιθετικά επειδή συχνά ανταμείβονται όταν το κάνουν (Patterson, De Baryshe, & Ramsey, 1989). Βρέθηκε ότι τα τρία τέταρτα των επιθετικών πράξεων που συνέβαιναν σε μία ώρα σε ένα νηπιαγωγείο ακολουθούνταν από θετικές συνέπειες για τον επιτιθέμενο: το θύμα είτε ενέδιδε, είτε αποσυρόταν. Με τον τρόπο αυτό ο επιτιθέμενος αποκτά δευτερογενή οφέλη, τα οποία ενισχύουν την επιθετικότητά του. Κάθε νίκη αύξανε την πιθανότητα ο επιτιθέμενος να επαναλάβει την επίθεση. Οι προηγούμενοι ερευνητές διαπίστωσαν επίσης ότι οι γονείς των επιθετικών παιδιών συχνά ενίσχυαν την επιθετική τους συμπεριφορά, είτε δίνοντας περισσότερη προσοχή, είτε γελώντας, είτε εκφράζοντας επιδοκιμασία .
- Η επιθετικότητα ως αποτέλεσμα μάθησης. Στα πλαίσια της κοινωνικής μάθησης διατυπώθηκε πως τα παιδιά διαμορφώνουν τη δική τους συμπεριφορά λαμβάνοντας ως πρότυπο τη συμπεριφορά των γονέων τους. Τα πειράματα του Bandura (1973, 1986) κατέδειξαν ότι οι γονείς τιμωρώντας τα παιδιά τους μπορεί άθελα τους να τους διδάσκουν πώς να συμπεριφέρονται επιθετικά. Τα παιδιά που εκθέτονταν στο επιθετικό μοντέλο όχι μόνο μιμήθηκαν τις συγκεκριμένες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς, αλλά δημιούργησαν και δικές τους μορφές. Δεν είχε διαφορά αν το μοντέλο της συμπεριφοράς ήταν ζωντανό ή κινηματογραφημένο, αν και τα παιδιά μιμούσαν λιγότερο τον ήρωα των κινουμένων σχεδίων. Φαίνεται ότι επιθετική συμπεριφορά αναπτύσσουν τα παιδιά όταν: α. οι γονείς ενώ αποδοκιμάζουν την επιθετικότητα τη χρησιμοποιούν ως μέσο τιμωρίας, β. οι γονείς δείχνουν ανοχή στα επιθετικά ξεσπάσματα του παιδιού τους, αδιάφορα κατά που στρέφονται αυτά και καταφεύγουν συνήθως σε σωματικές τιμωρίες (Herbert, 1995).
- Η επιθετικότητα ως αποτέλεσμα σημαντικών γεγονότων στη ζωή του παιδιού. Γεγονότα που διαταράσσουν την ισορροπία της οικογένειας, όπως: η έλευση ενός νέου μέλους στην οικογένεια, ή η απώλεια κάποιου μπορούν να αποτελέσουν αίτια εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς.

Η αναζήτηση των αιτιών της επιθετικότητας και η αντιμετώπισή της, απασχολεί ψυχολόγους και παιδαγωγούς, καθώς αποτελεί ένα ατομικό πρόβλημα το οποίο μπορεί να εξελιχθεί σε κοινωνικό. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας συνδυασμός βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, η βαρύτητα των οποίων αλλάζει από παιδί σε παιδί, ευθύνονται για την εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς. Ουσιαστικά η επίδραση της οικογένειας, του σχολείου και των κοινωνικών επιταγών στο παιδί διαμορφώνουν την επιθετική του συμπεριφορά (Κοντοπούλου, 2007).

Πως ελέγχεται η επιθετικότητα;

- Σύμφωνα με την ψυχοδυναμική θεωρία, η εκτόνωση της επιθετικότητας σε κοινωνικά αποδεκτά πλαίσια είναι ίσως απαραίτητη. Ενώ, λοιπόν, μια βίαιη συμπεριφορά μας

προκαλεί ανησυχία, η έμμεση έκφραση της επιθετικότητας, θεωρείται φυσιολογική αντίδραση. Στη σημερινή κοινωνία, οι έμμεσες εκφράσεις της επιθετικότητας όπως: η διαμαρτυρία, η διεκδικητικότητα, ο ανταγωνισμός ή η παραγωγικότητα, αποτελούν προϋποθέσεις κοινωνικής ένταξης. Επομένως, η κοινωνικοποίηση του παιδιού δεν μπορεί να αποσκοπεί στην εξάλειψη της επιθετικότητας, αλλά στην εκμάθηση κοινωνικά αποδεκτών τρόπων έκφρασης της (Κοντοπούλου, 2007). Η καθοδήγηση των παιδιών να κατανοήσουν ότι κάθε πράξη έχει αντίκτυπο στους άλλους αποτελεί σημαντικό βήμα στον έλεγχο της επιθετικής συμπεριφοράς. Βαρύτητα πρέπει να δίνεται στην επανόρθωση μιας αρνητικής πράξης και όχι στην τιμωρία της. Άλλωστε η τιμωρία αποτελεί μέσο προσωπικής εκτόνωσης των ενηλίκων.

- Σύμφωνα με έρευνα του Dodge (1994) τα παιδιά που τιμωρούνταν πολύ αυστηρά είχαν τριπλάσιες πιθανότητες να αντιδράσουν επιθετικά σε μια φανταστική ή πραγματική προσβολή. Φάνηκε ότι η επιθετικότητα αποτελεί έμμεσο αποτέλεσμα του τρόπου επεξεργασίας και ερμηνείας των γεγονότων από τα παιδιά και όχι αποτέλεσμα απλής μίμησης. Τα παιδιά που είχαν τιμωρηθεί πολύ σκληρά φαίνονταν να παρανοούν τα κοινωνικά γεγονότα και ερμήνευαν τις τυχαίες και αμφιλεγόμενες προκλήσεις ως σκοπίμως εχθρικές.
- Η επιθετικότητα καθώς και τα συναισθήματα που συνδέονται με αυτήν, όπως θυμός, εκδικητικότητα, αντιζηλία είναι φυσιολογικές εκδηλώσεις του ανθρώπινου ψυχισμού. Το παιδί θα πρέπει σταδιακά να μάθει τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους έκφρασης και εκτόνωσής τους διατηρώντας το σεβασμό απέναντι στα συναισθήματα των άλλων. Η επανόρθωση των συνεπειών των αρνητικών πράξεων του και η συμμόρφωση στις απαιτήσεις της ομάδας είναι απαραίτητες προϋποθέσεις, για την ομαλή κοινωνική συναλλαγή και ένταξη.

Τι μπορούμε να κάνουμε όταν το παιδί εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά;

Σίγουρα δεν υπάρχουν συνταγές ιδανικές. Οι στρατηγικές, που υιοθετούμε, σχετίζονται με το χαρακτήρα του κάθε παιδιού και τη διαφορετικότητα των προβλημάτων που προκύπτουν.

Ωστόσο, μπορούμε να έχουμε στο νου μας κάποιες βασικές αρχές:

- Αντί να χαρακτηρίζουμε το παιδί, αναφερόμαστε στην πράξη του, π.χ. αντί να πούμε: «είσαι πολύ κακό παιδί, που φέρθηκες έτσι», είναι προτιμότερο να πούμε: «αυτό που έκανες ήταν κακό για το/τη συμμαθητή /τρια σου γιατί τον/την πόνεσε».
- Τονίζουμε τις συνέπειες ανάλογων συμπεριφορών, π.χ. αντί να πούμε: «δεν είναι σωστό αυτό που έκανες», μπορούμε να πούμε: «νομίζω πως αυτό που έκανες πλήγωσε το φίλο/η σου».
- Ενθαρρύνουμε το παιδί να ανακαλύπτει εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης του θυμού ή άλλων αρνητικών συναισθημάτων. π.χ. να φωνάζει δυνατά, να εκτονωθεί χτυπώντας έναν ειδικό σάκο, να πει ότι θύμωσε.
- Δεν ανακατευόμαστε στις μεταξύ τους διαφωνίες ή συγκρούσεις, π.χ.
- * αντί να παρεμβαίνετε εσείς για να το προστατέψετε, οδηγώντας το να υιοθετεί παθητική στάση, δώστε του την ευκαιρία να διεκδικεί με αποδεκτό τρόπο και να υπερασπίζεται τον εαυτό του, παρέχοντας την πεποίθηση ότι μπορεί να τα καταφέρει μόνο του.

- * αντί να αποφασίζετε εσείς για το ποιος έχει δίκιο ή άδικο, δώστε τους την ευκαιρία να διευθετήσουν μόνοι τους τη διένεξη
- * αντί να επεμβαίνετε εσείς, μαλώνοντας το παιδί που φέρθηκε επιθετικά, προτιμείστε να ενθαρρύνετε το παιδί, που δέχτηκε αυτή τη συμπεριφορά, να εκφράσει τα συναισθήματά του. Έτσι, του δίνετε τα όπλα για να επιλύει τα προβλήματα που ανακύπτουν από διενέξεις και να μην αισθάνεται εξάρτηση από δικές σας παρεμβάσεις.

Τips για τους γονείς:

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΡΟΛΗΨΗ ΕΠΙΘΕΤΙΚΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ

- * Δώστε στα παιδιά ευκαιρίες έκφρασης, εκτόνωσης και ζωγραφικής απεικόνισης των συναισθημάτων τους
- * Διαβάστε τους παραμύθια που διαχειρίζονται παρόμοια θέματα
- * Συζητήστε μαζί τους ,με κάθε ευκαιρία, για τις αιτίες και τα αποτελέσματα ανάλογων συμπεριφορών
- * Χρησιμοποιήστε περισσότερο τις ανταμοιβές για κάθε καλή προσπάθεια παρά την τιμωρία για κακές αντιδράσεις
- * Η επιμονή μας σε συνεχείς απαγορεύσεις, εκλαμβάνεται ως είσπραξη προσοχής από μέρος μας και μεγιστοποιεί την επανάληψη ανεπιθύμητων συμπεριφορών.
- * Μην ενοχοποιείτε τα παιδιά για συναισθήματα που όλοι νιώθουμε, ανιχνεύστε τις πιθανές αιτίες

Λέξεις κλειδιά

Αυτοέλεγχος, θετική επιβράβευση, εναλλακτικές λύσεις, διεκδίκηση με αποδεκτό τρόπο

Γιατί το παιδί μου είναι επιθετικό;

- * Ίσως θέλει να τραβήξει την προσοχή μας
- * Μπορεί να ζηλεύει για κάποιο λόγο
- * Πιθανώς είναι ένας τρόπος να εκφράσει διάφορα συναισθήματα, όπως εκνευρισμό, στενοχώρια, φόβο απόρριψης, απογοήτευση, ματαίωση επιθυμιών
- * Νιώθει ότι πετυχαίνει κάποιο επιθυμητό στόχο αν έχει μάθει να χρησιμοποιεί την επιθετικότητα
- * Μιμείται ανάλογες συμπεριφορές συνομήλικων ή ενήλικων
- * Αντιδρά σε υπερβολικά αυστηρές τιμωρίες
- * Εκμεταλλεύεται την έλλειψη ορίων, λόγω υπερβολικής υποχωρητικότητας των ενηλίκων.

Χρειάζεται η βοήθεια κάποιου ειδικού;

Τότε πρέπει να ανησυχούμε:

- * Αν η συμπεριφορά του είναι ιδιαίτερα βίαιη ή προσβλητική απέναντι στους άλλους.
- * Αν οι εκρήξεις θυμού του είναι έντονες και διαρκούν πολύ καιρό.
- * Αν το παιδί δε μπορεί να ελέγξει τις αντιδράσεις του και προκαλεί πόνο στον εαυτό του και στους γύρω του.

Το συναίσθημα που κρύβεται πίσω από την επιθετικότητα είναι ο θυμός. Ο θυμός είναι δευτερογενές συναίσθημα δηλαδή κάποια άλλα συναισθήματα τον έχουν προκαλέσει.

Τιμωρία: ώρα μηδέν

Και... εναλλακτικές «τιμωρίες»;

- * Είναι πιο παραγωγικό να επικεντρώσετε το ενδιαφέρον σας σε μια θετική προσέγγιση ανάμεσα σε παιδιά, που έχουν διένεξη,
- * Τονίζοντας τα θετικά συναισθήματα μιας συνεργασίας ή μιας αρμονικής συνύπαρξης, προτείνοντας, ταυτόχρονα, επιθυμητές εναλλακτικές συμπεριφορές, (να συνεργαστούν φτιάχνοντας ένα παζλ, να ανταλλάξουν παιχνίδια, να μοιραστούν υλικά για μια κατασκευή κ.λ.π.) από το να αναλωθείτε σε παρεμβάσεις τύπου "ποιος" και "γιατί" το έκανε.

Τι εντοπίσαμε μέσα από την εμπειρία και τις συζητήσεις μας στην τάξη, με τα παιδιά.

Ρωτήσαμε τα παιδιά

1. Τι είναι επιθετική συμπεριφορά;

- είναι η συμπεριφορά, που όταν την έχει κάποιος δεν είναι κατάλληλος για φίλος
- είναι ο άγριος τρόπος, που φερόμαστε σε κάποιον
- σημαίνει ψεύτικος πόλεμος
- είναι να συμπεριφέρεσαι με πολύ θυμό
- να έχεις άσχημους τρόπους
- να μην είσαι ευγενής

2. Μπορείς να μου περιγράψεις μια επιθετική συμπεριφορά;

- να χτυπάς και να ρίχνεις κλωτσιές
- να σπρώχνουμε για να πάρουμε τη θέση κάποιου
- όταν κάποιος αρπάζει κάτι, ένα πράγμα από κάποιον, χωρίς να το ζητήσει με ωραίο τρόπο
- να κοροϊδεύεις με τη γλώσσα ή να φτύνεις
- να λες στον άλλον άσχημες κουβέντες
- να πετάς πέτρες πάνω σε κάποιον και να λες ότι το έκανες κατά λάθος
- να διακόπτουμε κάποιον όταν μιλάει

3. Έχει τύχει να φερθείς με παρόμοιο τρόπο; Ή να σου φερθούν με άσχημο τρόπο;

Σχεδόν όλα τα παιδιά απάντησαν ότι δε θυμούνται αν είχαν ανάλογη συμπεριφορά.

Διευκρίνισαν ότι μόνο όταν αισθάνθηκαν θυμωμένα ίσως φέρθηκαν λίγο άσχημα αλλά δε θέλησαν να προσδιορίσουν ακριβώς τον τρόπο αντίδρασής τους. Επίσης, απάντησαν αρνητικά ή δε θυμόταν αν κάποιος τους φέρθηκε με άσχημο τρόπο.

4. Τι σε κάνει να θυμώνεις;

- όταν μου απαγορεύουν να κάνω αυτό που θέλω
- όταν μου αρπάζουν κάτι
- όταν με βάζουν τιμωρία
- όταν μου λένε ότι δε με έχουν φίλο/η
- όταν με διατάζουν να κάνω κάτι
- όταν κάποιος δεν εκτιμά αυτό που κάνω
- όταν κάποιος δε με χρειάζεται
- όταν φεύγει η μαμά
- όταν με μαλώνουν ή με χτυπάνε
- όταν μου υπόσχονται κάτι και δεν το κάνουν

5. Πώς αισθάνεσαι όταν θυμώνεις;

- μια φωτιά να με καίει
- ένα άσχημο συναίσθημα, που δε μπορώ να το ονομάσω
- λίγο καλά και λίγο κακά
- να θέλω να φύγω μακριά
- εκνευρισμό και στενοχώρια
- νιώθω να μη θέλω να κάνω αυτό που μου λένε

6. Πώς αντιδράς όταν θυμώνεις; Πώς το δείχνεις;

- κοπανάω τα πάντα γύρω μου μέχρι να κουραστώ
- φεύγω και κάθομαι μόνος/-η και δε μιλάω σε κανένα
- λέω ότι θύμωσα
- για να μη γίνει θέμα, κάνω αυτό που μου λένε και θυμώνω μέσα μου
- αισθάνομαι να χτυπήσω και να μαλώσω αλλά δεν πρέπει
- κοκκινίζω
- κουκουλώνομαι κάτω από τις κουβέρτες
- λέω: 'δε σ'έχω φίλη', 'είσαι κακιά'
- με μια συνηθισμένη γκριμάτσα θυμού, αλλά μου έρχεται να ρίξω πέτρες
- μου τρέχουν δάκρυα

7. Τι κάνεις για να σου περάσει ο θυμός;

- βλέπω τηλεόραση
- προσπαθώ να πλησιάσω αυτόν που με θύμωσε
- το συζητώ με κάποιον, που νιώθω καλά μαζί του
- πίνω μια ζεστή σοκολάτα
- ζητάω να μου κάνουν ένα χατίρι κι αν γίνει ξεθυμώνω
- παίζω μόνος/η μου ή με κάποιον που με αγαπάει
- κάθομαι και σκέφτομαι ότι δε θέλω να αισθάνομαι έτσι
- δεν κάνω τίποτα

8. Τι θα ήθελες να κάνει κάποιος για σένα όταν είσαι θυμωμένος/η;

- να με αφήσει ήσυχο
- να με πλησιάσει και να μου πει να παίξουμε
- να με πάρει από το χέρι και να μου κάνει μια αγκαλιά ή να μου δώσει φιλάκι
- να μου κάνει η μαμά τηγανίτες
- να μου κάνει μια ζωγραφιά ή ένα δωράκι
- να μου πει ένα αστείο ή να μου κάνει γκριμάτσες για να γελάσω
- να μου πει συγγνώμη

Στην τάξη μας..

- * Προσπαθήσαμε να καταγράψουμε κάποιες διενέξεις μεταξύ των παιδιών, που εμπειρείχαν παρόμοιες συμπεριφορές.
- * Στη συνέχεια, παίζαμε παιχνίδια ρόλων, επαναλαμβάνοντας τη σκηνή του διαπληκτισμού

- * Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν κάποιο άλλο τρόπο διευθέτησης και να προτείνουν λύσεις πιο ειρηνικές και να παίξουν εκ νέου τους ρόλους τους
- * Καταγράψαμε τις ιδέες τους
- * Τα παιδιά ζωγράφισαν τις λύσεις που πρότειναν

Τα παιδιά είπαν:

Τι μπορούμε να κάνουμε όταν κάποιος μας φέρεται με τρόπο που δε μας αρέσει ή όταν θυμώνουμε με κάποιον ή για κάτι;

- * -να του πούμε ότι δε μας αρέσει ο τρόπος του
- * -να του εξηγήσουμε γιατί η συμπεριφορά του μας ενοχλεί
- * -να του πούμε να σταματήσει
- * -να μην παίζουμε μαζί του για λίγο καιρό
- * -να προσπαθήσουμε να βρούμε τρόπο να συνεργαστούμε

ΑΝΤΙ ΝΑ .....

- αρπάξω ένα παιχνίδι που μου άρεσε
- χτυπήσω αυτόν που με χτύπησε
- φτύσω το παιδί που με έφτυσε ξαναγίνει
- το πω στη δασκάλα ότι μου πήραν το βιβλίο
- τσιμπήσω αυτόν που μου χάλασε το παιχνίδι μου
- σπρώξω για να προλάβω το παζλ
- κλάψω αν με κοροϊδέψει κάποιος

ΠΡΟΤΙΜΩ ΝΑ.....

- το ζητήσω ευγενικά
- πω: μη με ξαναχτυπήσεις
- πω με αυστηρή φωνή να μην
- το πω στο παιδί να μου το δώσει πίσω
- πω πόσο με πλήγωσε και να αρνηθώ να παίζω μαζί του αν ξανασυμβεί
- να μοιράσουμε το χρόνο ή να συνεργαστούμε
- πω: σταμάτα ,δε θέλω να μου φέρεσαι έτσι

Παραδείγματα από τη σχολική ζωή:

Ο Μάνος και η Ράνια -τα ονόματα των παιδιών είναι συμβολικά-επιλέγουν να παίζουν στη γωνιά του κουκλόσπιτου συνήθως μαζί. Κάθε φορά η Ρ παραπονείται σε μας ότι ο Μ την τσιμπάει. Χρησιμοποιήσαμε πολλούς τρόπους για να αποφευχθεί η διένεξη, του απαγορεύσαμε να παίζει στη συγκεκριμένη γωνιά, αναζητήσαμε τις αιτίες, τον παρακαλέσαμε, του ζητήσαμε να πει συγγνώμη...δεν πετύχαμε και πολλά πράγματα, Ο Μ μάλιστα φαινόταν να το διασκεδάζει.

Την επόμενη φορά που επαναλήφθηκε το γεγονός αποφασίσαμε να κάνουμε το εξής:

Νηπιαγωγός: Ράνια, αν δε σου αρέσει να σε τσιμπάει ο Μάνος, μπορείς να του το πεις. Η Ρ δίστασε αλλά της ζητήσαμε να επαναλάβει την έκφραση 'δε θέλω να με τσιμπάς'. Η Ρ το έκανε και ο Μ προς έκπληξη όλων, άνοιξε διάπλατα τα μάτια του και αποχώρησε. Το ίδιο προτείναμε και τις επόμενες δύο φορές, που επαναλήφθηκε η ίδια συμπεριφορά. Για λίγες μέρες δεν παρατηρήθηκε ανάλογη συμπεριφορά από τον Μ. Μετά από μια εβδομάδα, όταν

ο ίδιος προσπάθησε να φερθεί με τον ίδιο τρόπο, αμέσως, ακούσαμε τη Ρ να του λέει: σου απαγορεύω να με τσιμπάς.

Θυμηθείτε !!!

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κριτική:

μαθαίνει να κατακρίνει
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην έχθρα:
μαθαίνει να καβγαδίζει
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ειρωνεία:
μαθαίνει να είναι ντροπαλό
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ντροπή:
μαθαίνει να είναι ένοχο
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κατανόηση:
μαθαίνει να είναι υπομονετικό
Αν ένα παιδί ζει μέσα στον έπαινο:
μαθαίνει να εκτιμά
Αν ένα παιδί ζει μέσα στη δικαιοσύνη:
μαθαίνει να είναι δίκαιο
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ασφάλεια:
μαθαίνει να πιστεύει
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην επιδοκίμασία:
μαθαίνει να έχει αυτοεκτίμηση
Αν ένα παιδί ζει μέσα στην παραδοχή και φιλία:
μαθαίνει να βρίσκει την αγάπη μέσα στον κόσμο R.RUSSEL

Βιβλιογραφία

- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Cole, M. & Cole, S. R. (2001). Η ανάπτυξη των παιδιών, β' τόμος, Ζ. Μπαμπλέκου (Επιμ.). Αθήνα: Δαρδάνος, Τυπωθήτω.
- Crick, N. R. & Grotpeter, N. (1995). Relation of aggression, gender and social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Dodge, K. A. (1994). Studying mechanisms in the circle of violence. In C. Thomson & P. Cowas (Eds.). *Violence: Basic and clinical science*. Oxford: Butterworth-Hernemas.
- Herbert, M. (1995). Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας. Εφαρμοσμένη ψυχολογία
1β. Ι. Παρασκευόπουλος (Επόπτης Ελλ.Εκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοντοπούλου, Μ. (2007). Παιδί και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Μια ψυχοδυναμική οπτική.
Αθήνα: Gutenberg.
- Maccoby, E. E. (1980). Middle childhood in the context of the family. In W. A. Collins (Ed.), *Development during middle childhood ten years from six to twelve*. Washington, DC: National Academy Press.
- Parke, R. D. & Slaby, R. G. (1983). The development of aggression. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality and social behavior*. New York: Wiley.
- Patterson, G. R., De Baryshe, B. D. & Ramsey, E. (1989). A development of perspective an antisocial behavior. *American Psychologist*, 44, 329-248.
- Strayer, F. F. (1991). The development of agonistic and affiliative structures in pre-school play groups. In J. Silverberg & P Gray (Eds.), *To fight or not to fight: Violence and peacefulness in humans and other primates*. Oxford: Oxford University Press.

Προτάσεις για βιβλία

- Rogge Jan-Uwe (2008). Ο θυμός κάνει καλό, Θυμάρι,, Σειρά: Αγωγή
- Monreal, Violeta (2007). Μίσος, (Que Sientas Odio), (μεταφ. Θεοδωροπούλου Χριστίνα), Φλούδας,, Σειρά: Τι νιώθεις.
- Monreal, Violeta (2007). Θυμός, (Ira), (μεταφ., Θεοδωροπούλου Χριστίνα), Φλούδας,, Σειρά: Τι νιώθεις.
- Monreal, Violeta (2007). Φθόνος, (Envidia), (μεταφ., Θεοδωροπούλου Χριστίνα), Φλούδας,, Σειρά: Τι νιώθεις.
- Monreal Violeta (2007). Ζήλια, (Celos), (μεταφ., Θεοδωροπούλου Χριστίνα), Φλούδας,, Σειρά: Τι νιώθεις.
- Monreal Violeta, (2007). Κακία, (Wickedness), (μεταφ., Θεοδωροπούλου Χριστίνα), Φλούδας,, Σειρά: Τι νιώθεις.
- Ely Lesley (2007). Πώς να αντιμετωπίσεις την επιθετική συμπεριφορά, (Little Wise Guides: All About Bullying), (μεταφ., Αβαγιανού Μαλβίνα), Πατάκης, Σειρά: Βιβλία Γνώσεων Και Δραστηριοτήτων.
- Κουντούρης, Δημήτρης (2006). Το επιθετικό παιδί. Πειθαρχία των παιδιών, Επιθετικότητα στα παιδιά..